

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В. ДАЛЯ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА ТУРИЗМУ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни

«Давні виробництва Східної Європи»

для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»

за освітньою програмою

«ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»,

спеціальності В9 «Історія та археологія»

усіх форм навчання

(Електронне видання)

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри історії, археології

та туризму

Протокол № 9 від 09 квітня 2026р

м. Київ 2026

УДК 94 (4-11)+338.3(076) «63»

Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни “Давні виробництва Східної Європи” для здобувачів освітнього ступеня бакалавр за освітньою програмою “ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ”, спеціальності В9 “Історія та археологія” усіх форм навчання (Електронне видання) / Уклад.: проф. Бровендер Ю. М. – Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля. 2026. 39 с.

У виданні містяться рекомендації до виконання практичних робіт та самостійної роботи з дисципліни “Давні виробництва Східної Європи”. Викладені тематика практичних занять, завдання щодо їх виконання, теми для самостійного опрацювання. Наведено тематика рефератів та контрольних робіт, вимоги щодо їх виконання, список рекомендованої літератури та інформаційних джерел.

Для здобувачів вищої освіти за освітньою програмою “ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ” спеціальності В9 “Історія та археологія” усіх форм навчання

Укладач:

д.і.н., проф. Бровендер Ю. М.

Відповідальний за випуск:

Рецензент:

к.і.н., доц. Антоненко М. І.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Тематичний план навчальної дисципліни.....	7
2. Теми практичних (семінарських) занять.....	7
3. Тематика реферативних та контрольних робіт.....	26
4. Тематика самостійної роботи.....	30
5. Розподіл балів, які отримують студенти. Крітерії оцінювання навчальних досягнень студентів.....	30
Рекомендована література та інформаційні джерела.....	35
Інформаційні ресурси.....	38

ВСТУП

Давні виробництва Східної Європи – це одна з дисциплін, яка викладається здобувачам вищої освіти спеціальності В9 «Історія та археологія» освітнього ступеня бакалавр усіх форм навчання для опанування знаннями й навичками з їх фахової підготовки.

Дисципліна «Давні виробництва Східної Європи» є однією з важливих складових підготовки бакалавра спеціальності В9 «Історія та археологія» за освітньою програмою “ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ” й представляє дидактично обґрунтовану систему знань стосовно розвитку найбільш складного у технологічному відношенні виду давнього виробництва – металовиробництва (гірництва, металургії та металообробки) яке є свідченням загальнокультурного рівня давніх спільнот на теренах східноєвропейського степу й лісостепу у первісну добу (епоху енеоліту-бронзи).

Мета та завдання навчальної дисципліни.

Метою навчальної дисципліни є опанування майбутніми фахівцями-істориками-археологами комплексом знань, вмінь та навичок по давнім виробництвам Східної Європи. На прикладі давніх спільнот доби енеоліту-бронзи Доно-Донецького регіону, через металовиробничу діяльність (гірництво, металургія, металообробка) – найбільш складний у технологічному відношенні вид виробничої діяльності, можливо виробити професійне володіння предметом, розуміння закономірностей розвитку давнього суспільства,

Завдання дисципліни: поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці

Компетенції, що формуються після опанування дисципліни за освітньою програмою “ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ”, спеціальності В9 “Історія та археологія” усіх форм навчання (бакалаврський рівень вищої освіти).

Змістом компетенцій вивчення дисципліни є отримання студентами теоретичних знань та практичних навичок, необхідних в професійній діяльності.

РН01. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

РН02. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

РН03. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

РН04. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

РН05. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

РН06. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

РН07. Розуміти і виявляти відмінності в історіописанні, поглядах на минуле представників різних епох та у різних контекстах.

РН08. Брати участь у плануванні та виконанні наукових досліджень у сфері історії, презентувати результати досліджень, аргументувати висновки.

РН09. Мати навички організації практичного вирішення питань історичної пам'яті та охорони матеріальної й нематеріальної культурної спадщини України.

РН10. Застосовувати сучасні методики у процесі популяризації історії та археології, а також здійсненні різних видів педагогічної діяльності.

РН11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

РН12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

РН13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття

культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

РН14. Вміти акумулювати та поширювати кращий досвід професійної діяльності, інтегрувати досягнення інших наук для вирішення актуальних проблем історії та археології.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: історію вивчення металовиробництва доби бронзи східноєвропейського регіону; базові пам'ятки металовиробничої діяльності доби бронзи східноєвропейського регіону; понятійний апарат, пов'язаний з гірничо-металургійним і металообробним виробництвом доби палеометалу; особливості розвитку металовиробничої діяльності на теренах Дніпро-Донського регіону на різних етапах доби раннього металу; особливості гірничо-металургійних комплексів східноєвропейського регіону; виробничу спеціалізацію пам'яток Картамиського археологічного мікрорайону; організацію та технологію металовиробництва Донецького гірничорудного центру доби бронзи; основні чинники та тенденції розвитку металовиробництва східноєвропейського регіону за доби палеометалу.

вміти: вільно володіти фактичним матеріалом з проблематики металовиробництва доби бронзи східноєвропейського регіону; застосовувати методику історіографічного та теоретико-методологічного аналізу проблем розвитку металовиробництва східноєвропейського регіону за доби бронзи; використовувати сучасну археологічну термінологію, понятійний апарат; користуватися теоретичними здобутками в галузі металовиробничої діяльності давнього населення східноєвропейського регіону за доби раннього металу.

1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Епоха раннього металу Східної Європи. Особливості розвитку.

Тема 2. Давні виробництва - одна з найважливіших проблем археологічної науки.

Тема 3. Історія вивчення металовиробництва доби раннього металу Дніпро-Донського регіону.

Тема 4. Джерельна база вивчення проблеми металовиробництва енеоліту-бронзи Дніпро-Донського регіону.

Тема 5. Теоретичні основи проблеми металовиробництва Східної Європи за доби раннього металу.

Тема 6. Металовиробництво Дніпро-Донського регіону за доби енеоліту – перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи.

Тема 7. Металовиробництво Дніпро-Донського регіону за доби пізньої бронзи.

Тема 8. Загальні тенденції розвитку металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби енеоліту - бронзи.

2. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

Практичне завдання 1

(2 год.)

Тема: Епоха раннього металу Східної Європи. Особливості розвитку.

План

1. Енеолітична доба. Загальна характеристика.
2. Доба бронзи. Загальна характеристика
 - 2.1. Доба ранньої бронзи. Ямна культурна спільнота.
 - 2.2. Доба середньої бронзи. Катакомбна культурна спільнота.
 - 2.3. Період переходу до пізньої бронзи. Бабинська культурна спільнота.
 - 2.4. Доба пізньої бронзи. Зрубна культурна спільнота.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Чим відрізнялося господарство енеолітичних культур Старої Європи від господарства енеолітичних племен степової смуги України?
2. Утвердженню якої форми відгінного господарства сприяв прогресивний розвиток тваринництва в середовищі степових культур енеоліту?
3. Що таке пасторалізм?
4. Який підхід до вирішення проблеми початкової фази степового енеоліту використовував Д.Я. Телегін?
5. Які археологічні культури входять до складу маріупольсько-сьєзженської області?
6. Які типи пам'яток представляють культури маріупольсько-сьєзженської області?
7. Назвіть хронологію середньостогівсько-хвалинської культурної спільноти.
8. Назвіть археологічні культури, які входять до складу середньостогівсько-хвалинської культурної спільноти.
9. Назвіть хронологію скелянської культури.
10. Назвіть ареал розповсюдження пам'яток скелянської культури.
11. До якого типу пам'яток Д.Я. Телегін відносив скелянську культуру?
12. До якої металургійної провінції увійшов скотарський ареал внаслідок активних контактів степовиків із населенням культур Болгард-Алдень та Трипілля АІІІ- БІ?
13. Чим вражають археологів поховання скелянської культури?
14. Назвіть хронологію квітнянської культури за даними радіовуглецевого датування.
15. Як інтерпретує І.Ф. Ковальова поховання квітнянської культури?
16. Чим знаменні поховання, досліджені на Острові Самарському та Верхній Маївці поблизу Дніпра?

17. В чому полягає важливість бронзової доби як культурно-історичного періоду в історії людства?
18. Чому бронзові речі витісняли мідні?
19. Де знайдені найбільш ранні вироби з бронзи?
20. До яких металургійних провінцій входили терени України у добу бронзи?
21. Назвіть хронологію періодів бронзової доби України.
22. Назвіть мідні сировинні бази бронзової доби у Європі.
23. Де на теренах України найактивніше поширювались процеси поширення бронзи?
24. Де на теренах України за доби бронзи відчувалася хронічна нестача міді?
25. Коли настає криза бронзоліварного виробництва на теренах Європи?
26. На який період припадає сплеск курганної архітектури і з якою культурою він пов'язується?
27. Яким часом датується ямна спільнота?
28. Яку територію охоплювала ямна спільнота?
29. Опишіть поховальний обряд носіїв ямної культурної традиції.
30. Назвіть відомі Вам поселення ямної спільноти.
31. Яка металургійна провінція переживала фазу розквіту за доби середньої бронзи?
32. Які потужні осередки металообробки доби середньої бронзи виділено в межах України?
33. Назвіть хронологію катакомбної культурної спільноти.
34. Назвіть ареал розповсюдження пам'яток катакомбної культурної спільноти.
35. Якими пам'ятками репрезентована катакомбна спільнота?
36. Де локалізується осереддя катакомбної області?
37. На якому етапі катакомбної спільноти утворюється низка локальних варіантів (культур)? Назвіть ці варіанти (культури).

38. Дайте опис катакомбного поховального обряду.
39. Чим відрізняється донецька катакомбна культура від інших катакомбних культур?
40. Що дає підстави припускати можливість розробки Бахмутських мідних руд носіями донецької культури?
41. Яким часом датується доба, що пов'язана з культурами бойових колісниць?
42. Які археологічні культурні утворення входять до блоку культур бойових колісниць?
43. Які новації відбулися на зламі III – II тис. до н.е.?
44. Як раніше називалася бабинська культурна спільнота?
45. Назвіть хронологію бабинської культурної спільноти.
46. Які види пам'яток репрезентують бабинську культурну спільноту?
47. Назвіть ареал поширення бабинської культурної спільноти.
48. Дайте характеристику поховального обряду носіїв бабинської культурної традиції.
49. Які культури утворювали бабинську культурну спільноту?
50. Назвіть хронологію заключного періоду бронзової доби.
51. Які фази охоплює заключний період бронзової доби?
52. Яка кліматична ситуація була упродовж XVII – XIII ст. до н.е.?
53. Назвіть ознаки демографічного вибуху в XV – XIII ст. до н.е.
54. Яка перебудова металургійних провінцій відбулася в період переходу від середньої до пізньої бронзи?
55. Назвіть ареали металургійних провінцій, які функціонували за доби пізньої бронзи.
56. Який тип бронзи використовувався на теренах України за доби пізньої бронзи?
57. Руди яких родовищ використовувались місцевим населенням сучасної України за доби пізньої бронзи?

58. Які зміни відбулися у кліматі, починаючи з XII ст. до н.е.?
59. До чого призвели негативні зміни у кліматі, починаючи з XII ст. до н.е.?
60. Назвіть хронологію зрубної спільноти.
61. Назвіть ареал поширення пам'яток зрубної культурної спільноти.
62. В чому сутність концепції В.В. Отрощенко щодо зрубної спільноти?
63. Які вам відомі культури зрубної спільноти і як вони датуються?
64. Назвіть ареали розповсюдження пам'яток покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської зрубної культури.
65. Назвіть хронологію покровсько-мосоловської (ПМЗК) та бережнівсько-маївської (БМЗК) зрубної культури.
66. Де в межах України досліджені найвиразніші пам'ятки ПМЗК?
67. Назвіть найбільш досліджені поселення ПМЗК.
68. Де в межах України досліджені найвиразніші пам'ятки БМЗК?
69. Назвіть найбільш досліджені поселення БМЗК.
70. Назвіть основні напрями господарської діяльності БМЗК.

Практичне завдання 2

(2 год.)

Тема: Давні виробництва - одна з найважливіших проблем археологічної науки.

План

1. Проблема ремесла в сучасній археології.
2. Актуальність проблеми металовиробництва епохи раннього металу Східної Європи.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

- 1 Чому проблема ремесла доби енеоліту-бронзи є недостатньо вивченою?
2. Чи однаково науковці, - представники різних наук тлумачать поняття

«ремесло»?

3. Наведіть приклади тлумачення поняття «ремесло».
4. Що зближує всі визначення поняття «ремесло»?
5. Назвіть синонім поняттю «ремесло».
6. Що слід розуміти під технологічним і соціальним аспектами виробництва?
7. Чи багато в археології є можливостей для висвітлення соціального аспекту давнього виробництва?
8. У якому періоді, відповідно до археологічної періодизації, в розвиненому вигляді вже відомо ремесло?
9. Що таке виробництво?
10. На які групи ділиться виробництво?
11. Чи однаково репрезентовані джерелами різні види ремесел? Чому Ви так вважаєте?
12. Що дало поштовх активному розвитку ремесла? Доведіть.
13. В чому полягає нерівномірність розвитку виробництв у різних регіонах Східної Європи?
14. В чому причини регресивних тенденцій, які мали місце у розвитку виробництва?
15. Які типи ремесел у розвитку організації виробництва (ремесла) виділяються у східноєвропейській літературі?
16. Чи можливе співіснування різних типів ремесла?
17. Як інакше називається общинне ремесло?

Практичне завдання 3

(6 год.)

Тема: Історія вивчення металовиробництва доби бронзи

Дніпро-Донського регіону

План

1. Етап відкриття та накопичення джерельної бази (XIX - середина XX ст.).

2. Етап аналітичних досліджень проблеми металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби бронзи (60 - 90-ті роки XX ст.)

3. Етап комплексних досліджень проблеми металовиробництва Дніпро-Донського регіону доби бронзи на початку XXI століття.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Який принцип покладений в основу періодизації історії вивчення металовиробництва доби бронзи Дніпро-Донського регіону?

2. Скільки років нараховує історія вивчення металовиробничої діяльності населення доби бронзи Дніпро-Донського регіону?

3. Скільки етапів Ви можете виділити в історії вивчення металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби бронзи?. Назвіть їх і дайте їм характеристику.

4. Хто поклав і яким чином був покладений початок створення документованої джерельної бази для вивчення епохи бронзи Дніпро-Донського регіону?

5. В чому розбіжності висновків В.С. Бочкарьова разом з О. М. Лєсковим і О.Б. Супруненко щодо початку епохи документованих відкриттів свідочтв металовиробництва в Дніпро-Донському регіоні?

6. Назвіть відомих Вам дослідників курганів, які працювали на Донщині та Наддніпрянщині у 50-ті роки XIX ст.

7. В чому полягає наукова заслуга В.Г. Тизенгаузена, який проводив в 60-70-ті рр. XIX ст. дослідження на Нижній Донщині?

8. В чому полягає наукова заслуга І.Є. Забеліна, який проводив в 60-70-ті рр. XIX ст. дослідження на Лівобережній Україні.

9. Чи сприяли дослідження геологів XIX ст. вивченню давньої історії металовиробництва? Обґрунтуйте свою думку.

10. Який регіон на думку руського археолога графа О.С. Уварова забезпечував давнє населення Дніпро-Донського регіону сировиною для

виробництва металу?

11. Яку роль у дослідженні пам'яток доби бронзи відігравали археологічні з'їзди?

12. Яку функцію виконували Підготовчі комітети до з'їздів?

13. У 80-90-ті роки ХІХ ст. активно проводяться розкопки курганів на території Верхньої та Нижньої Донщини, Сіверського Дінця та Сейму. Чому серед дослідників у цей час панувала думка, що більшість давніх поховань відноситься до кам'яного віку?

14. Чи визнавали дослідники ХІХ ст. існування у бронзову добу кам'яних знарядь?

15. З 1888 по 1902 рр. у Дніпро-Донському регіоні проводить дослідження М. Є. Бранденбург. Які висновки були зроблені дослідником стосовно поховань зі «скорченими і пофарбованими кістяками», які мали бронзові вироби?

16. Який висновок можна зробити стосовно вивчення металовиробництва Дніпро-Донського регіону у ХІХ ст.?

17. З ким пов'язаний початок наукового осмислення металовиробництва епохи бронзи Дніпро-Донського регіону?

18. В чому полягає заслуга В. О. Городцова в археологічній науці?

19. Чи оминули увагу В. О. Городцова відомості про сліди давніх копалень біля Бахмута?

20. Хто із дослідників першим звернув увагу на існування зв'язку між свідцтвами металургії на поселеннях і розташованих біля них рудниками?

21. Хто є автором першого зводу металевих виробів і ливарних форм, знайдених на території Східної Європи?

22. Коли і завдяки кому було покладено початок виявлення в Дніпро-Донському регіоні серії поховань металургів-ливарників катакомбної культурної спільноти?

23. Помітною подією в археологічному житті бів вихід книги Т. Б. Попової «Племена катакомбной культуры» (1955). Чи визнавала дослідниця

можливість розробки донецьких руд населенням катакомбної спільноти?

24. Знаменною подією був вихід у світ монографії О. О. Кривцової-Гракової «Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы». Чи визнавала авторка можливість розробки носіями зрубної спільноти донбаських мідних руд?

25. Наприкінці 50-х років у світ вийшла стаття В. П. Шилова «О древней металлургии и металлообработке в Нижнем Поволжье». Чи припускав цей автор можливість розробки носіями зрубної спільноти донбаських мідних руд?

26. Який характер, в цілому, носили висновки дослідників стосовно розробки мідних руд Донбасу?

27. Коли метал східноєвропейського регіону стає об'єктом спеціального вивчення археологами?

28. Хто з науковців очолив вивчення археологічного металу доби бронзи Східної Європи?

29. Які висновки зробив Є. М. Черних після обстеження рудопроявів Донбасу та аналізу зразків окисних руд із рудопроявів Клинове, Картамиш, Мідна Руда?

30. Коли на сході України розгортаються роботи по дослідженню побутових пам'яток?

31. Які нашарування доби раннього металу були переважно представлені на поселеннях?

32. Хто почав досліджувати поселення Капітанове-I і чим воно унікальне?

33. Які поселення зі свідцтвами металовиробництва і ким досліджувались на теренах Подонців'я та Донщини у 70-ті роки минулого століття?

34. Яке на Донщині Вам відоме поселення зрубної спільноти, яке дало велику кількість свідцтв металургії та металообробки?

35. Які міждисциплінарні дослідження і ким проводилися з матеріалами середньодонських поселень?

36. Коли С. Й. Татаринов починає свій дослідницький пошук на рудопроявах Донбасу і які рудопрояви були ним обстежені?

37. Хто зробив висновок про існування Донецького гірничо-металургійного центру?

38. Коли і хто вводить у науковий обіг поняття «металургійна провінція»? Назвіть відомі Вам металургійні провінції доби раннього металу.

39. Що Ви розумієте під металургійною провінцією?

40. Коли поховальні пам'ятки доби раннього металу починають відігравати велику роль у вивченні металовиробництва і чому?

41. Хто на другому етапі розвитку вивчення металовиробництва Дніпро-Донського регіону реанімував ідею В. О. Городцова про можливість експлуатації мідних руд Донбасу?

42. Хто із дослідників вивчав побутові пам'ятки доби бронзи у Подонців'ї в останню чверть минулого століття?

43. З чим, на початку ХХІ ст., пов'язані істотні зміни в розробці проблематики металовиробничої діяльності населення східноєвропейського регіону в епоху бронзи?

44. Чому оцінку сучасного етапу вивчення металовиробництва епохи бронзи східноєвропейського степу і лісостепу логічно пов'язувати з результатами досліджень на території Волго-Уральського та Доно-Донецького регіону?

45. Які Вам відомі мідні сировинні бази для металовиробництва доби раннього металу, які досліджувалися розкопками?

46. Які дослідження на початку ХХ ст. стимулювали інтерес до Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи?

47. Коли починаються розкопки пам'яток виробничої діяльності на Картамиші?

48. Назвіть об'єкти дослідження Картамиського археологічного мікрорайону епохи бронзи.

49. Які природничо-наукові методи дослідження отримали розвиток в

практиці роботи на Картамиських пам'ятках? В чому їх сутність?

50. Хто є автором концепції про наявність у кожній культурі зрубної спільноти свого гірничо-металургічного центру (ГМЦ)? Які культури зрубної спільноти, відповідно до цієї концепції, забезпечувалися сировиною Каргалинського ГМЦ і Донецького ГМЦ?

51. В чому В. В. Отрощенко і Ю. М. Бровендер вбачають причину занепаду Донецького ГМЦ?

52. Яким часом датується занепад Донецького ГМЦ?

Практичне заняття 4

(2 год.)

Тема: Джерельна база вивчення проблеми металовиробництва енеоліту-бронзи
Дніпро-Донського регіону

План

1. Джерела, пов'язані з природним місцем існування давнього населення.
2. Археологічні джерела, пов'язані з металовиробництвом.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. На які групи поділяються джерела з вивчення металовиробництва Дніпро-Донського регіону епохи бронзи?
2. Де знаходиться Донецький гірничо-рудний центр доби бронзи?
3. Що сприяло виникненню і активному функціонуванню Донецького гірничо-рудного центр доби бронзи?
4. Що представляє собою Донецький басейн в геологічному відношенні?
5. Що представляють собою відкладення нижньої пермі?
6. Скільки мідних рудопроявів відомо на території Бахмутської улоговини і який рудопрояв є найбільш багатий на мідну руду?
7. Де у Донбасі відомі поліметалеві руди і чи розроблялися вони у давнину?
8. Які вам відомі археологічні джерела на території Доно-Донецького регіону, що пов'язані з металовиробництвом? Дайте їм загальну характеристику.

Практичне завдання 5

(4 год)

Тема: Теоретичні основи проблеми металовиробництва
Східної Європи за доби раннього металу

План

1. Гірнича археологія – новий напрямок в українській науці. Виділення виробничих зон в рамках конкретних культур. Поняття «зона виробничої діяльності».
2. Поняття «металовиробництво». Визначення кожного з металовиробничих циклів, з якими пов'язуються відповідні археологічні джерела. Поняття «гірничо-металургійний центр».
3. Донецький гірничо-металургійний центр. Зв'язок Донецького гірничо-металургійного центру з осередком формування бережнівсько-маївської зрубної культури.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Чому проблема металовиробництва є найбільш активно досліджуваною у світовій археології?
2. Які Вам відомі нові галузі археологічного знання, пов'язаних з металом і що забезпечило їх народження?
3. Які дослідження фактично започаткували новий напрям в українській археології?
4. Хто з українських дослідників стояв у витоків гірничої археології на сході України?
5. Яка площа Картамиського комплексу гірничо-металургійних пам'яток доби бронзи досліджена розкопками?
6. Що Ви розумієте під гірничою археологією?
7. Хто з науковців першим зробив спробу привести вживані археологами терміни, що стосуються проблеми металовиробництва в певну систему?
8. Хто з дослідників продовжив систематизацію понятійного апарату

стосовно проблеми металовиробництва?

9. В останнє десятиліття успіхи у вивченні спеціалізованих на металовиробництві пам'яток епохи бронзи сприяли виходу на виділення виробничих зон в рамках конкретних культурних утворень. Що у Вашому розумінні є виробничою зоною?

10. Що Ви розумієте під виробничою зоною епохи пізньої бронзи?

11. Що таке металовиробництво в широкому і вузькому сенсі?

12. Які цикли металовиробництва об'єднуються поняттям гірничої справа?

13. Що представляє собою гірничодобувний цикл ?

14. Що називається гірничими роботами?

15. Що таке гірничо-виробка?

16. Якими джерелами у зоні мідних рудопроявів Бахмутської улоговини представлений гірничодобувний цикл?

17. Які типи гірничих виробок Вам відомі?

18. У яких регіонах Східної Європи та рудопроявах відомі гірничі виробки доби пізньої бронзи?

19. Для чого розташовувалися близько одна від одної підземні гірничі виробки?

20. Чим відрізняються прояви донбаських мідних руд від каргалинських?

21. Чим обумовлені різні способи видобутку мідних руд?

22. Що таке копальня (рудник)?

23. Що є метою гірничих робіт?

24. Що таке руда?

25. Які типи руд добували на рудопроявах Донбасу?

26. Чому саме рудники Донбасу в епоху бронзи виглядали більш рентабельнішими?

27. Що Ви розумієте під збагаченням руд?

28. Де відбувалося збагачення руд?

29. Опишіть технологію збагачення руд, яка реконструйована за матеріалами досліджень Картамиського гірничо-металургійного комплексу?

30. Чи була металургія на Картамиському комплексі спеціалізованим виробництвом? Чому Ви так вважаєте?

31. Що Ви розумієте під металургією?

32. Назвіть археологічні джерела металургійного циклу.

33. Назвіть археологічні джерела металообробного циклу.

34. На якому із досліджених розкопками гірничо-металургійному комплексі Східної Європи знайдено найбільшу кількість металевих знарядь і чому?

35. Що таке гірничо-металургійний центр?

36. Що таке Донецький гірничо-металургійний центр?

Практичне завдання 6

(8 год)

Тема: Металовиробництво Дніпро-Донського регіону
за доби енеоліту – перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи

План

1. Проблема експлуатації мідних руд Донбасу за доби енеоліту – середньої бронзи.
2. Металовиробництво доби енеоліту.
3. Металовиробництво ямної культурної спільноти.
4. Металовиробництво катакомбної культурної спільноти.
5. Металовиробництво бабинської культурної спільноти.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Чи відомі на території мідних рудопроявів Бахмутської улоговини репрезентативні свідчення, які вказують на експлуатацію мідних руд у допізньобронзовий період?

2. Що змушує дослідників робити спроби перегляду положень Є. М. Черних про привізний характер сировини для металургійного та

металообробного виробництва в епоху енеоліту-середньої бронзи?

3. На що звертають увагу дослідники, які припускають можливість експлуатації мідних руд Донбасу населенням епохи енеоліту-середньої бронзи?

4. Назвіть так звані «непрямі ознаки», наявність яких дозволяє дослідникам припускати можливість експлуатації мідних руд Донбасу населенням епохи енеоліту-середньої бронзи.

5. Чим пояснюється дослідниками відсутність на копальнях свідств металовиробництва доби енеоліту-середньої бронзи?

6. Що дає підстави дослідникам окреслювати на теренах Дніпро-Донського регіону зону виробничої діяльності у добу енеоліту?

7. Назвіть побутові пам'ятки доби енеоліту Дніпро-Донського регіону, які дали виразні свідства металовиробництва.

8. Назвіть поховальні пам'ятки (металургів-ливарників) доби енеоліту Дніпро-Донського регіону, які дали виразні свідства металовиробництва.

9. Чому за доби енеоліту існування в степу такої спеціалізованої на гірничо-видобувному промислі виробничої структури, орієнтованої на великомасштабне виробництво як гірничо-металургійний центр ще не було можливим?

10. Чи було населенню ямної культурної спільноти відоме гірничо-металургійне виробництвом?

11. У якому вигляді можна припускати можливість експлуатації бахмутських мідних рудопроявів населенням ямної культурної спільноти доби ранньої бронзи?

12. В чому причини занепаду металовиробництва у добу ранньої бронзи?

13. Які Вам відомі джерела сировини для металовиробництва ямної культурної спільноти?

14. Чому за доби ранньої бронзи існування в степу такої спеціалізованої на гірничо-видобувному промислі виробничої структури, орієнтованої на великомасштабне виробництво як гірничо-металургійний центр ще не було можливим?

15. Назвіть райони концентрації поселень катакомбної культурної спільноти з свідцтвами металовиробництва.

16. У якому ареалі Дніпро-Донського регіону знайдено більшість свідцтв металовиробничої діяльності катакомбної культурної спільноти?

17. Назвіть побутові пам'ятки доби середньої бронзи Дніпро-Донського регіону, які дали виразні свідцтва металовиробництва.

18. Назвіть поховальні пам'ятки (металургів-ливарників) доби середньої бронзи Дніпро-Донського регіону, які дали виразні свідцтва металовиробництва.

19. У якому вигляді можна припускати можливість експлуатації бахмутських мідних рудопроявів населенням катакомбної культурної спільноти доби середньої бронзи?

20. Які Вам відомі джерела сировини для металовиробництва ямної культурної спільноти?

21. У який період металовиробництво катакомбної культурної спільноти досягло найбільшого розвитку: ранній чи пізній?

22. Назвіть причини які завадили катакомбному населенню створити на теренах мідних рудопроявів Донецького кряжу спеціалізованої на великомасштабному виробництві організованої виробничої структури – гірничо-металургійного центру.

23. У якому ареалі Дніпро-Донського регіону знайдено більшість свідцтв металовиробничої діяльності бабинської культурної спільноти.

24. Чи відомі на пам'ятках Донецького ГМЦ матеріали бабинської культурної спільноти?

25. Назвіть передумови виникнення у бабинський час гірничо-металургійного центру.

26. Назвіть причини занепаду металовиробничої діяльності у населення бабинської культурної спільноти в перехідний до пізньої бронзи період. Обґрунтуйте свою думку.

27. Чи існувала на території Дніпро-Донського регіону в бабинський час

система рівномірного забезпечення металопродукцією населення Дніпро-Донської бабинської культури? Чи має це відношення до проблеми експлуатації мідних руд Донбасу у цей час?

Практичне завдання 7

(2 год)

Тема: Металовиробництво Дніпро-Донського регіону
за доби пізньої бронзи

План

1. Металовиробництво покровсько-мосоловської зрубної культури, номенклатура виробів.
2. Металовиробництво бережнівсько-маївської зрубної культури, номенклатура виробів.
3. Основні тенденції розвитку металовиробництва зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Назвіть ареали розповсюдження пам'яток покровсько-мосоловської і бережнівсько-маївської зрубної культури.
2. Завдяки чому в епоху пізньої бронзи в Дніпро-Донському регіоні поступово стабілізувалася політична ситуація та господарче життя?
3. Які періоди у розвитку культур зрубної спільноти синхронізуються між собою?
4. Що дає підстави пов'язувати час демографічного вибуху в Дніпро-Донському регіоні з активністю функціонування Донецького гірничо-металургійного центру?
5. Назвіть відомі Вам побутові пам'ятки покровсько-мосоловської зрубної культури Дніпро-Донського регіону які дали найбільшу кількість свідчень металовиробництва.

6. У якому ареалі Дніпро-Донського регіону виразно представлені свідoctва металовиробництва покровсько-мосоловської зрубної культури?
7. У якому ареалі Дніпро-Донського регіону виразно представлені свідoctва металовиробництва бережнівсько-маївської зрубної культури?
8. Чому поселення Капітанове-I вважається еталонною побутовою пам'яткою у вивченні металовиробництва покровсько-мосоловської зрубної культури Доно-Донецького регіону?
9. Скільки періодів у розвитку поселення покровсько-мосоловської зрубної культури Капітанове-I виділяє Ю.М. Бровендер?
10. Які періоди у розвитку поселення Капітанове-I покровсько-мосоловської зрубної культури репрезентують найбільшу кількість свідoctв металовиробництва?
11. Які пам'ятки є еталонними у вивченні металовиробництва бережнівсько-маївської зрубної культури? Чому Ви так вважаєте?
12. Якими пам'ятками представлений Донецький гірничо-металургійний центр?
13. Яким часом, відповідно до каліброваних дат, датуються гірничі виробки Донецького гірничо-металургійного центру?
14. Які технологічні операції здійснювалися давніми гірниками на техногенній ділянці копальні Червоне озеро-I Картамиського археологічного мікрорайону?
15. Яким часом, відповідно до радіовуглецевих дат, датується техногенна ділянка копальні Червоне озеро-I Картамиського археологічного мікрорайону?
16. Дайте загальну характеристику поселенням Червоне озеро-1 та Червоне озеро-3.
17. На який вид виробничої діяльності була орієнтована життєдіяльність мешканців Картамишу?
18. Який період у розвитку бережнівсько-маївської зрубної культури більш репрезентативний свідoctвами металовиробництва: перший чи другий?

Практичне завдання 8

(2 год)

Тема: Загальні тенденції розвитку металовиробництва Дніпро-Донського регіону за доби енеоліту бронзи

План

1. Залежність динаміки металовмісних поховань і кількості металевих виробів у складі поховального інвентарю від особливостей екологічних умов.
2. Екологічні кризи за доби енеоліту – бронзи.
3. Тенденції розвитку металовиробництва за доби енеоліту-бронзи у західному і східному ареалах Дніпро-Донського регіону.

Завдання:

Дайте відповіді на наступні питання:

1. Яку частку займають пам'ятки зрубної спільноти Середнього Подонців'я з свідцтвами металовиробництва, досліджених розкопками серед подібних пам'яток на теренах усього Дніпро-Донського регіону?
2. Що дає підстави припускати існування на всій території Дніпро-Донського регіону організованої системи розподілу металопродукції?
3. Виникнення Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи є результатом еволюційного чи пульсаційного розвитку металовиробництва у Дніпро-Донському регіоні?
4. Доведіть залежність розвитку металовиробництва від екологічних умов. Як це простежується за археологічними даними?
5. Скільки Вам відомо великих екологічних криз за доби раннього металу? З якими періодами відповідно до археологічної періодизації вони пов'язуються?
6. Як Ви можете пояснити ту обставину, що статистичні дані по металовмісним похованням доби енеоліту-бронзи в західному і східному ареалах Дніпро-Донського регіону істотно відрізняються один від одного?

3. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВНИХ ТА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Реферат (від лат. refero – доповідаю, повідомляю) – короткий виклад наукової проблеми, результатів наукового дослідження, що містяться в одному або декількох творах ідей тощо.

Реферат є творчою роботою, оскільки містить у собі елементи наукового дослідження. У зв'язку з цим до нього пред'являються вимоги з оформлення, як до наукової роботи.

Загальні вимоги до оформлення рефератів.

Загальний обсяг роботи – 15-25 сторінок друкованого тексту (з урахуванням титульного аркуша, змісту та списку літератури) на папері формату А4, на одній стороні аркуша. Роботу друкують на комп'ютері з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210х297 мм) з полуторним міжрядковим інтервалом.

Текст реферату необхідно друкувати, залишаючи поля: вгорі, внизу та з лівого боку – 20 мм, з правого боку –10 мм. Абзац – 1,25.

Шрифт – Times New Roman, кегль – 14. Шрифт друку повинен бути чітким, чорного кольору, середньої жирності.

Нумерація сторінок ставиться у верхньому правому кутку. На титульному листі нумерація не ставиться, але враховується в загальній нумерації.

Метою реферативної роботи є набуття навичок роботи з літературою, узагальнення літературних джерел і практичного матеріалу за темою, здатності грамотно викладати питання теми, робити висновки.

Реферат повинен містити:

- титульний аркуш
- зміст
- введення
- основну частину (розділи, частини)
- висновок

У тексті повинні композиційно виділятися структурні частини роботи, що

відображають суть дослідження: вступ, основна частина і висновок, а також заголовки і підзаголовки.

На початку реферату повинен бути зміст, у якому вказуються номери сторінок за окремими розділами. У вступі слід відобразити місце розглянутого питання в науковій проблематиці, його теоретичне і прикладне значення. Автор повинен обґрунтувати вибір даної теми, коротко розповісти про те, чому саме вона його зацікавила. Обов'язковою є свідчення про те, які вчені працювали над цією проблемою, які їх погляди на неї. Основна частина повинна викладатися згідно з планом, чіткої послідовно, бажано своїми словами. У тексті повинні бути посилання на використану літературу. При дослівному відтворенні матеріалу кожна цитата повинна мати посилання на відповідну позицію у списку використаної літератури із зазначенням номерів сторінок, наприклад [12, с. 56]. Обов'язково кожне розглянуте питання плану повинно закінчуватися коротким висновком.

ВСТУП. Ця коротка глава повинна містити кілька вступних абзаців, які безпосередньо вводять в тему реферату.

РОЗДІЛ 1. Основна наукова частина реферату. Тут в логічній послідовності викладається матеріал за темою реферату. Цю главу доцільно розбити на підпункти - 2.1., 2.2. (із зазначенням у змісті відповідних сторінок).

Усі виноски і підрядкові примітки розташовуються на тій же сторінці, до якої вони належать.

Оформлення цитат. Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити цитати. Науковий етикет потребує точного відтворення цитованого тексту, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором. Використовувати цитати в тексті роботи доцільно тоді, коли є потреба порівняти погляди різних авторів з приводу одного й того ж питання. Текст, який цитується, береться в лапки і супроводжує посиланням на джерела. Посилання роблять і тоді, коли думка автора переказується.

ВИСНОВКИ повинні містити коротке узагальнення розглянутого матеріалу, виділення найбільш достовірних і обґрунтованих положень і тверджень, а також найбільш проблемних, розроблених на рівні гіпотез, важливість розглянутої проблеми з точки зору практичного застосування, світогляду, етики тощо.

У цій частині автор підводить підсумок роботи, робить короткий аналіз і формулює висновки.

Вимоги до оформлення списку використаних джерел. Список використаних джерел – елемент бібліографічного апарату, котрий містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків.

Джерела, що використані для написання наукових робіт, слід розміщувати у списку в алфавітному порядку прізвищ авторів (якщо авторів декілька, то прізвищ перших). До списку літератури включаються всі публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, на які є посилання в роботі. Усі джерела вказуються тією мовою, якою вони видані. Неприпустимим є переклад російських видань українською мовою. Література іноземними мовами наводиться в кінці списку використаної літератури. Відомості про джерела, що включені до списку, подаються згідно з вимогами державного стандарту з обов'язковим наведенням назв праць.

Додатки. У кінці наукових робіт розміщуються додатки в порядку появи посилань у тексті. Додаток повинен мати заголовок, який друкується у правому верхньому куті малими літерами (перша – велика) із зазначенням його номера, але без знака №, наприклад, Додаток А. Якщо до її роботи включено лише один додаток, то слово Додаток подається без номера.

ПЕРЕЛІК ТЕМ:

1. Історія вивчення пам'яток давнього гірництва на теренах Східної Європи.
2. Гірнична археологія – новий напрямок в археологічній науці України.
3. Дослідження С.Й. Татаринов пам'яток давньої виробничої діяльності Донбасу.

4. Є.М. Черних у дослідженні проблем металургії та металообробки Східної Європи.
5. С.С. Березанська у дослідженні проблеми металовиробництва давнього населення України.
6. Дослідження Л.А. Черних проблеми вивчення первісного ремесла в археології.
7. Проблема розробки мідних руд Донбасу носіями катакомбної культурної спільноти.
8. Поховання металургів-ливарників катакомбної культурної спільноти на сході України.
9. Проблема розробки мідних руд Донбасу носіями бабинської культурної спільноти доби бронзи.
10. Першинський курганий могильник у Приураллі та проблема експлуатації мідних руд Каргалинського рудного поля у добу ранньої бронзи.
11. Картамиський археологічний мікрорайон пам'яток виробничої діяльності доби бронзи.
12. Каргалинський гірничо-металургійний комплекс доби бронзи.
13. Гірничо-металургійний комплекс біля с. Михайло-Овсянка у Поволжі.
14. Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи.
15. Поселення давніх металургів Усове озеро на Сіверському Дінці.
16. Мосоловське поселення металургів-ливарників на Середній Донщині.
17. Капітанівська агломерація селищ доби бронзи на Луганщині: свідчення металовиробничої діяльності.
18. Металовиробництво культур зрубної спільноти у Дніпро-Донському межиріччі.
19. Міждисциплінарні дослідження проблеми металовиробництва Донецького гірничо-металургійного центру доби бронзи.

4. ТЕМАТИКА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Кременеобробне виробництво у кам'яну добу.
1. Обробка кістки у кам'яну добу.
2. Керамічне виробництво у неолітичну добу.
3. Кременеобробне виробництво у добу раннього металу.
4. Каменеобробне виробництво у добу раннього металу.
5. Ткацтво у добу раннього металу.
6. Керамічне виробництво у добу раннього металу.
7. Залізоробне виробництво у добу раннього залізного віку.
8. Ткацтво у добу раннього залізного віку.
9. Ювелірна справа у добу раннього заліза.
10. Шкіряне виробництво у добу середньовіччя.
11. Ювелірне виробництво у добу середньовіччя.
12. Чорна металургія у добу раннього середньовіччя.

5. РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінювання здобутих знань і навичок студентів з дисципліни відповідно до навчальної програми здійснюється в три етапи:

1. *поточний контроль*: за результатами участі студентів у роботі на семінарських та практичних заняттях (вхідний контроль знань (усний), поточний контроль знань (усний/письмовий), доповіді з мультимедійними презентаціями, самооцінка студентом рівня знань);

2. *підсумковий контроль*: іспит.

Загальна оцінка знань студентів з дисципліни пропорційно враховує результати поточного та підсумкового контролів і формується за сто бальною системою оцінювання та з використанням ECTS.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
---------------------------	----------------	----------------------------------

навчальної діяльності		для екзамену, курсового проекту(роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

"A" (90 – 100) ставиться у разі, якщо студент:

- засвоїв теоретичний зміст дисципліни;
- систематично готувався до занять згідно з програмою та робочою програмою дисципліни, при цьому опрацював не тільки матеріали лекцій, але й джерела основної літератури і необхідні нормативні та інструктивні матеріали, окремі джерела додаткової літератури;
- брав активну участь у роботі на практичних та лекційних заняттях;
- оволодів відповідними практичними навичками та вмінням, набув здатність використовувати їх;
- аргументовано і логічно формулював висновки та робив узагальнення за питанням/темою, глибоко і всебічно розкривав зміст питань,

які обговорювалися;

- вільно оперував термінами та поняттями, викладав матеріал літературною мовою;

- виявив творчі здібності та вміння виконувати індивідуальні та колективні завдання, самостійно здобувати знання, знаходити відповідні джерела інформації;

- своєчасно та якісно виконав усі, передбачені програмою дисципліни завдання, брав участь у наукових заходах (олімпіадах, студентських наукових конференціях, науково-дослідній роботі кафедри), має опубліковані тези/статті),

але допускав при усних або письмових відповідях, тестуванні окремі неточності.

«В» (82-89) ставиться у разі, якщо студент:

- засвоїв теоретичний зміст дисципліни в повному обсязі та оволодів практичними навичками та вмінням;

- систематично готувався до занять згідно з програмою та робочою програмою дисципліни, з використанням джерел основної літератури та нормативних та інструктивних матеріалів;

- творчо підходив до вирішення завдань, вільно розв'язував їх;
- доказово розкривав основні положення теми;
- повно, чітко та логічно відповідав на поставлені питання, показав розуміння сутності теорій, понять, предметів, явищ тощо;

- викладав матеріал літературною мовою, оперував термінами та поняттями;

- виявив здатність практично оцінювати окремі факти/явища/процеси;

- виконав усі передбачені програмою дисципліни завдання, у т.ч. модульного контролю та з самостійного опрацювання,

але недостатньо використовував додаткову літературу; при усних

відповідях не досить повно й аргументовано викладав матеріал; виявив недостатню активність на практичних заняттях, під час письмового тестування допускав окремі помилки.

«С» (75 – 81) ставиться у разі, якщо студент:

- засвоїв теоретичний зміст дисципліни в повному обсязі;
- оволодів практичними навичками й вміннями;
- зіставляв, узагальнював, систематизував інформацію;
- давав повну, розгорнуту та аргументовану відповідь на поставлені питання;
- доказово розкривав основні положення теми та зміст питань, що обговорювались;
- формулював висновки з окремих питань;
- виконав завдання, передбачені програмою дисципліни, у т.ч. індивідуальне завдання, завдання модульного контролю та з самостійного опрацювання,

але допускав окремі помилки при тестуванні; виявив деякі недоліки при усних відповідях; не виявив належної активності при обговоренні питань, старанності при виконанні завдань для самостійної роботи; недостатньо використовував додаткову літературу; виконав індивідуальне завдання, не дотримуючись вимог до оформлення, не виявив до нього творчий підхід.

«Д» (69-74) ставиться у разі, якщо студент:

- засвоїв значну частину теоретичного матеріалу;
 - виявив знання і розуміння основних теоретичних положень дисципліни;
 - аналізував певні процеси/явища/показники;
 - відповідав на питання, які обговорювались на занятті;
 - формулював висновки з окремих питань;
 - виконав завдання модульного контролю, індивідуальне завдання,
- але* допускав окремі помилки при усних відповідях, тестуванні; не

виявив належної активності при обговоренні усних питань, старанності при виконанні завдань для самостійної роботи, недостатньо використовував додаткову літературу; виконав не всі завдання для самостійної роботи; виконав індивідуальне завдання, не дотримуючись вимог до оформлення.

«Е» (60-68) ставиться у разі, якщо студент:

- засвоїв основні теоретичні положення дисципліни;
- на значну частину матеріалу давав репродуктивні відповіді;
- виконав окремі завдання модульного контролю та індивідуальне завдання,

але допускав значну кількість суттєвих помилок при усних та письмових відповідях, тестуванні; не розумів сутності питань; не виявив належної активності на заняттях, старанності при виконанні завдань для самостійної роботи; недостатньо використовував основну та додаткову літературу; не брав участь у виконанні колективних завдань.

«F» (35-59) ставиться у разі, якщо студент:

- фрагментарно оволодів теоретичними питаннями, що становить незначну частину навчального матеріалу;
- поверхнево розкривав зміст питань, які розглядалися;
- не проявляв активності при їх обговоренні;
- допускав суттєві помилки при усних та письмових відповідях;
- поверхнево ознайомився з рекомендованою літературою;
- виконав індивідуальне завдання та завдання для самостійної роботи, не дотримуючись вимог до оформлення;
- не виконав завдання модульного контролю.

«FX» (0-34) ставиться у разі, якщо студент:

- оволодів матеріалом на рівні елементарного розпізнання та відтворення окремих фактів/предметів/явищ тощо;
- поверхнево розкривав зміст питань, які розглядалися, не виявив активності при їх обговоренні;

- допускав суттєві помилки при усних та письмових в ідповідях, тестуванні; поверхнево ознайомився з рекомендованою літературою;
- не виконав завдання для самостійної роботи та індивідуальне завдання;
- не брав участь у виконанні колективних завдань;
- не виконав завдання модульного контролю.

Усі виконані студентом протягом поточного і підсумкового контролів завдання оцінюються за спеціально розробленою шкалою у межах сто балової системи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бровендер, Ю. М. 2008. Копальня Червоне озеро IV Картамиського гірничо-металургійного комплексу доби бронзи. *Археологія*, 4, с. 64-69.
2. Бровендер, Ю. М. 2008. Мідні руди України як сировина для виробничої діяльності за доби палеометалу. *Szlaki Miedzymorza: Baltik – Bug – Pont (od III do polowy I tys. przed chr.)*. Obrzycko, с. 27-29.
3. Бровендер, Ю. М. 2016. *Донецький гірничо-металургійний центр доби бронзи*. Автореферат дисертації д. і. н. ІА НАН України.
4. Бровендер, Ю. М., Гайко, Г. І., Шубін, Ю. П. 2005. Геологічна та технологічні особливості розробки мідних руд в стародавніх копальнях Картамиша. В: *Проблеми гірничої археології: Матеріали II-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару*. Алчевськ: ДонДТУ, с. 47-51.
5. Бровендер, Ю. М., Отрощенко, В. В., Пряхін, А. Д. 2007. Донбаський державний технічний університет у вивченні давньої виробничої діяльності племен східноєвропейського степу та лісостепу (до вузівського ювілею). *Проблеми гірничої археології: Матеріали VI-го Картамиського міжнародн. польового семінару*. Алчевськ: ДонДТУ, с. 5-10.

6. Бровендер, Ю.М. 2018. Металовиробництво бережнівсько-маївської зрубної культури доби пізньої бронзи Дніпро-Донецького регіону. *Науковий щоквартальник «Емінак»*, 1 (21) (січень-березень), 3. Київ-Миколаїв, с. 5-10.
7. Бровендер, Ю. М. 2018. Металовиробництво зрубної культурної спільноти доби пізньої бронзи Дніпро-Донецького регіону: загальна тенденція розвитку. *Старожитності*, 16, с. 38-50.
8. Бровендер, Ю. М. 2019. Металоробна діяльність доби пізньої бронзи на теренах Дніпро-Донського межиріччя. *Vir Bimaris. Від Куявського гнізда до Причорноморських степів. Студії з історії Балтійсько-Понтійського міжмор'я, присвячені професору Олександрові Коську*, 5. Poznań, с. 585-595.
9. Brovender, Yu. M., Okalelov, V. N. 2019. On extraction of ore minerals of the Donetsk basin in the early metal age. *Науковий вісник національного гірничого університету. Науково-технічний журнал*, 1(169), с. 13-20.
10. Brovender, Yu. M. 2019. On the use of the concept «pit» in archeology. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 4, [252]. Сєвєродонецьк, с. 12-16.
11. Brovender, Yu. M. 2020. To the issue of in bronzes over the area of the Dnieper-Don in the late bronze age. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*, 3 [259]. Сєвєродонецьк, с. 13-17.
12. Бровендер, Ю. М. 2021. Донецький гірничо-металургійний центр і виробничі центри східноєвропейського степу доби бронзи: порівняльний аналіз виробничої діяльності. *Археологія і давня історія України*, 2(39), с. 109-118.
13. Brovender, Yu., Haiko, H., Brovender, O. 2021. Mining under the early metal in the context of Kartamysh ore occurrence of Ukrainian Donbas. *Mining of Mineral Deposits*, 15(3), p. 45-53.
14. Бровендер, Ю. М. 2021. До питання про особливості організації життєзабезпечення Донецького гірничорудного центру доби бронзи (за матеріалами Картамиського комплексу). *Грані історії*, 4(12). Слов'янськ: вид-во Б. І. Маторіна, с. 45-50.

15. Бровендер, Ю. М., Отрощенко, В. В. 2022. Картамиський гірничо-металургійний комплекс доби бронзи. *Археологія України за роки незалежності*. Київ: ІА НАНУ, с. 131-136.
16. Бровендер, Ю. М., Журавльов, О. П. 2023. Результати археозоологічних досліджень на Картамиші. *Археологія і давня історія України*, 1 (46), с. 178-185.
17. Бровендер, Ю. М. 2023. Проблема металовиробництва доби раннього металу Донецького гірничорудного центру: до деяких базових понять. *Грані історії*, 5 (13). Дніпро: ЛІРА, с.125-140.
18. Бровендер, Ю. М. 2024. Дослідження проблеми металовиробництва доби бронзи Дніпро-Донського регіону в 60-90 роки ХХ ст. *Археологія і давня історія України*,. 1 (50), с. 150-164.
19. Бровендер, Ю. М. 2025. Становлення і розвиток східноукраїнського осередку наукової школи професора В. В. Отрощенка (до 80-річчя ювелера). *Археологія*, 4, с. 139-148.
20. Гайко, Г. І., Мікось, Т., Хмура Я., Бровендер Ю. 2005. *Дивовижний світ давнього гірництва: наук.- попул. нарис*. Алчевськ: ДонДТУ.
21. Гошко, Т., Манічев В., Приймаченко, В., Бондаренко, І. 2009. Дослідження кольорового металу доби пізньої бронзи з території Правобережної лісостепової України. *Взаємозв'язки культур епохи бронзи і раннього заліза на території Центральної та Східної Європи: збірка наукових праць на пошану Л. І. Крушельницької*. Київ – Львів, с. 99-118.
19. Гурський, Д. С., Єсипчук, К. Ю., Калінін, В. І. та інші. 2005. Металеві та неметалеві корисні копалини України. *Металеві корисні копалини*, 1. Київ - Львів.
20. Загородня, О. М. 2014. Про призначення однієї з категорії кістяних знарядь Картамишу. *Археологія*, 1, с. 15-28.
22. Клочко, В. І. 2006. *Озброєння та військова справа давнього населення України (5000 – 900 рр. до Р.Х.)*. Київ: АртЕк, 2006.

23. Литвиненко, Р. О. 2011. Металовиробництво племен Дніпро-Донської бабинської культури. *Вісник Донецького Національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*, 2, с. 164-175.
24. Нікітенко, І. С. 2011. До питання про виділення каменедобувної гірничої провінції доби бронзи у зоні розповсюдження центральних та східних блоків Українського щита. *Проблеми гірничої археології: Матеріали VIII-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару*. Алчевськ: ДонДТУ, с. 80-88.
24. Отрощенко, В. В. 2001. *Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення)*. Київ.
25. Панковський, В. Б. 2005. Деякі результати технологічного та функціонального аналізу кістяних знарядь Червоного Озера І. *Проблеми гірничої археології: Матеріали II-го Картамиського міжнародн. польового археолог. семінару*. Алчевськ: ДонДТУ, 2005, с. 189-192.
26. Татаринов, С. Й. 2006. Історія гірничої справи, металургії та металообробки доби бронзи Східної України. Дисертація к. і. н. ДонНУ.
27. Ottaway, B. S. 2001. Innovation, production and specialization in early prehistoric copper metallurg. *European journal of Archaeology*, 4(1),

Інформаційні ресурси

1. <http://www.gumer.info> - Бібліотека Гумер - гуманітарні науки.
2. http://www.vgosau.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=93&Itemid=171 – Журнал «Археологія».
3. <http://vgosau.kiev.ua/adiu> - Журнал «Археологія і давня історія України».
4. <http://www.nbuv.gov.ua/> – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
5. <http://moodle.snu.edu.ua/> - Система дистанційного навчання СНУ ім. В. Даля
6. <http://moodlesti.snu.edu.ua/> - Сайт №2 системи дистанційного навчання СНУ ім. В. Даля

Навчальне видання

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни

«Давні виробництва Східної Європи»

для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»

за освітньою програмою

«ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»,

спеціальності В9 «Історія та археологія»

усіх форм навчання

(Електронне видання)

Укладач:

Юрій Михайлович Бровендер

Оригінал-макет Ю.М. Бровендер

Підписано до друку __. __. 202__.

Формат 60x84 1/16. Папір типогр. Гарнітура Times.

Друк офсетний. Умов. друк. арк. __. Обл.-вид. арк. __.

Тираж __ екз. Вид. № __. Замов. № __. Ціна договірна.

Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університета: вул. Іоанна Павла II., 17

м. Київ, 01042, Україна e-mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com